NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI
ILMIY AXBOROTNOMASI, [2026-8]
ISSN:2181-1458
ISSN:2181-0427

09.00.00-FALSAFA
journal.namdu.uz
PHILOSOPHICAL

VAKILLIK HOKIMIYATI — IJTIMOIY O‘ZGARISHLARNING FALSAFIY MOHIYATI

Sherzod Tolibovich Rakhmonov
Head of the Secretariat of the Bukhara Regional Council of People’s Deputies
Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences
E-mail: sherzod.hamro@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0009-0007-4941-596X

Annotatsiya: *Ushbu maqolada vakillik hokimiyati fenomenining ijtimoiy-falsafiy mohiyati, uning nazariy-metodologik manbalari hamda jamiyat va davlat munosabatlaridagi fundamental o‘rni tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi — O‘zbekistonda mahalliy vakillik hokimiyatini transformatsiya qilishning ijtimoiy-falsafiy zaruriyatini, uning funksiyalarini hamda transformatsiya jarayonining nazariy-metodologik negizlarini ochib berishdan iborat. Tadqiqotda dialektik, aksiologik, sinergetik va germenevtik yondashuvlar metodologik asos sifatida qo‘llanildi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, mahalliy vakillik organlarining kommunikativ, integrasion, nazorat va legitimlashtiruvchi funksiyalarini ijtimoiy-falsafiy jihatdan qayta anglash ularning aholi manfaatlarini ifodalovchi faol institutga aylanishiga xizmat qiladi. Xulosa qilib aytganda, mahalliy vakillik hokimiyatini transformatsiya qilish nafaqat institusional, balki ong va qadriyatlar darajasidagi chuqur ijtimoiy-falsafiy jarayon sifatida baholanishi lozim.*

Kalit so‘zlar: *vakillik hokimiyati, ijtimoiy-falsafiy transformatsiya, mahalliy Kengashlar, legitimlik, ijtimoiy shartnoma, ishtirokchi demokratiya, institusional ishonch, aksiologik yondashuv*

ПРЕДСТАВИТЕЛЬНАЯ ВЛАСТЬ — ФИЛОСОФСКАЯ СУЩНОСТЬ СОЦИАЛЬНЫХ ИЗМЕНЕНИЙ

Аннотация: *В статье анализируется социально-философская сущность феномена представительной власти, его теоретико-методологические источники, а также фундаментальная роль в отношениях между обществом и государством. Цель исследования — раскрыть социально-философскую необходимость трансформации местной представительной власти в Узбекистане, её функции и теоретико-методологические основы процесса трансформации. В качестве методологической основы использованы диалектический, аксиологический, синергетический и герменевтический подходы. Результаты показывают, что переосмысление коммуникативной, интеграционной, контрольной и легитимирующей функций местных представительных органов способствует их превращению в активный институт, выражающий интересы населения. Сделан вывод, что трансформация местной представительной власти должна оцениваться не только как институциональный, но и как глубокий социально-философский процесс на уровне сознания и ценностей.*

Ключевые слова: *представительная власть, социально-философская трансформация, местные Кенгаши, легитимность, общественный договор, партисипативная демократия, институциональное доверие, аксиологический подход*

REPRESENTATIVE AUTHORITY — THE PHILOSOPHICAL ESSENCE OF SOCIAL TRANSFORMATION

Abstract: *The article analyses the socio-philosophical essence of the phenomenon of representative authority, its theoretical and methodological sources, and its fundamental role in the relationship between society and the state. The aim of the study is to reveal the socio-philosophical necessity of transforming local representative authority in Uzbekistan, its functions, and the theoretical and methodological foundations of the transformation process. Dialectical, axiological, synergetic and hermeneutic approaches were applied as the methodological basis. The results show that rethinking the communicative, integrative, control and legitimising functions of local representative bodies contributes to their transformation into an active institution expressing the interests of the population. It is concluded that the transformation of local representative authority should be assessed not only as an institutional process but also as a profound socio-philosophical process at the level of consciousness and values.*

Keywords: *representative authority, socio-philosophical transformation, local Kengashes, legitimacy, social contract, participatory democracy, institutional trust, axiological approach*

Kirish: Vakillik hokimiyati fenomenining ijtimoiy-falsafiy mohiyati, uning nazariy-metodologik manbalari hamda jamiyat va davlat munosabatlaridagi fundamental o‘rni atroflicha tahlil qilinishni talab etuvchi dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Zamonaviy vakillik tizimi shunchaki siyosiy-huquqiy institut bo‘lmay, balki insoniyatning ijtimoiy boshqaruv borasidagi uzoq yillik falsafiy izlanishlari va amaliy tajribasi mahsuli sifatida namoyon bo‘ladi. Jamiyat taraqqiyotining muayyan bosqichida hokimiyatning manbai bo‘lmish xalq va qaror qabul qiluvchi tuzilmalar o‘rtasidagi aloqadorlikni ta’minlash zaruriyati vakillik fenomenining yuzaga kelishiga zamin yaratdi.

“Vakillik hokimiyati” fenomeni, uning ilmiy-nazariy va metodologik asoslari tadqiq etilib, ontologik va gnoseologik mohiyati ochib beriladi. Vakillik tushunchasining mohiyati insonning o‘z suveren huquqlari va irodasini ma’lum bir vakolatli vakilga ishonib topshirish akti orqali shakllanishi ko‘rsatib o‘tiladi. Bu jarayonda hokimiyat va jamiyat o‘rtasidagi legitimlik fenomeni alohida ijtimoiy-falsafiy kategorial tahlil markaziga qo‘yiladi. Vakillik hokimiyati nafaqat davlat boshqaruv mexanizmining tarkibiy qismi, balki jamiyatning o‘z-o‘zini tashkillashtirish va ijtimoiy integratsiyasini ta’minlovchi omil sifatida asoslanadi.

Mavzuning dolzarbligi quyidagi omillar bilan belgilanadi. Birinchidan, global miqyosda boshqaruv tizimlarining demokratlashuvi va nomarkazlashtirilishi jarayonlari kuchaymoqda, bu esa vakillik institutlarining falsafiy-konseptual negizlarini qayta anglashni taqozo etadi. Ikkinchidan, O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan davlat boshqaruvi islohotlari, xususan, mahalliy Kengashlar maqomi va vakolatlarini kengaytirishga qaratilgan chora-tadbirlar nazariy asoslanishni talab qiladi. Uchinchidan, raqamli transformatsiya sharoitida fuqarolar va hokimiyat o‘rtasidagi muloqot shakllari tubdan o‘zgarmoqda, bu esa vakillik fenomenining yangi falsafiy talqinini zaruratga aylantirmoqda.

Tadqiqotning ilmiy muammosi shundan iboratki, vakillik hokimiyati ko‘pincha faqat huquqiy-institusional nuqtai nazardan o‘rganiladi, uning ijtimoiy-falsafiy, aksiologik va ontologik qirralari esa yetarlicha tadqiq etilmagan. Mazkur maqolaning maqsadi — vakillik hokimiyati fenomenining falsafiy mohiyatini, uning funksiyalarini hamda O‘zbekistonda mazkur institutni transformatsiya qilishning ijtimoiy-falsafiy zaruriyatini kompleks tarzda tahlil qilishdan iborat. Maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: vakillik hokimiyatining falsafiy-tarixiy genezisini ochib berish; uning asosiy funksiyalarini ijtimoiy-falsafiy nuqtai nazardan tasniflash; mazkur sohadagi tadqiqot metodologiyasini asoslash; O‘zbekiston misolida transformatsiya jarayonining natijalarini tahlil qilish va tegishli xulosalar shakllantirish.

Tadqiqotning ob’yekti sifatida O‘zbekistonda mahalliy vakillik hokimiyati tizimi, predmeti sifatida esa ushbu tizimning transformatsiya jarayonidagi ijtimoiy-falsafiy qonuniyatlari belgilandi. Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundan iboratki, unda vakillik hokimiyati funksiyalari birinchi marta aksiologik va sinergetik yondashuvlar prizmasi orqali yaxlit tarzda tahlil qilindi hamda mazkur funksiyalarning o‘zaro uyg‘unligi milliy sharoit misolida ko‘rsatib berildi. Shuningdek, vakillik hokimiyatini baholashning sifatiy mezonlar tizimi ilk bor ijtimoiy-falsafiy nuqtai nazardan tizimlashtirildi.

Maqola quyidagi tuzilishga ega: avvalo vakillik hokimiyati tushunchasining falsafiy-tarixiy genezisiga bag‘ishlangan adabiyotlar tahlili keltiriladi; so‘ngra tadqiqotda qo‘llanilgan metodologik yondashuvlar bayon etiladi; keyingi bo‘limda O‘zbekistonda mahalliy vakillik hokimiyatini transformatsiya qilish zaruriyati, uning funksiyalari va amaliy ahamiyati jadvallar hamda sxema orqali tahlil qilinadi; yakunida esa tadqiqot natijalari umumlashtirilib, nazariy va amaliy xulosalar taqdim etiladi.

Tadqiqotning nazariy ahamiyati shundaki, u vakillik hokimiyati fenomenini ijtimoiy-falsafiy kategoriya sifatida tizimli tahlil qilish orqali mazkur sohadagi mavjud bilimlar bazasini boyitadi. Amaliy ahamiyati esa tadqiqot natijalarining mahalliy davlat hokimiyati organlari faoliyatini takomillashtirish, deputatlarni tayyorlash dasturlarini ishlab chiqish hamda fuqarolik jamiyati institutlari bilan hamkorlik mexanizmlarini mustahkamlashda amaliy qo‘llanma sifatida foydalanilishi mumkinligidan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Ilmiy-nazariy jihatdan qaralganda, vakillik hokimiyati tushunchasi ilk bor antik davr falsafasida shakllana boshlagan. Qadimgi yunon mutafakkirlari, jumladan, Aristotel [1] davlat boshqaruvi shakllarini tahlil qilar ekan, jamiyat manfaatlarini ifoda etuvchi institutlar zarurligini ta’kidlagan. Uning fikricha, davlatning asosiy vazifasi umumiy farovonlikni ta’minlash bo‘lib, bu esa faqat jamiyatning turli qatlamlari manfaatlari hisobga olingan holda amalga oshirilishi mumkin. Aristotelning «politik hayvon» (zoon politikon) konsepsiyasi insonning tabiatan ijtimoiy-siyosiy mavjudot ekanligini asoslab, keyinchalik vakillik hokimiyati konsepsiyasining nazariy poydevoriga aylandi.

Yangi davr falsafasida vakillik hokimiyati masalasi yanada chuqurroq ishlab chiqildi. Xususan, Jon Lokk [2, 3] ijtimoiy shartnoma nazariyasi orqali hokimiyatning manbai xalq ekanligini, davlatning vazifasi esa fuqarolarning tabiiy huquqlarini — hayot, erkinlik va mulkni — himoya qilishdan iborat ekanligini asoslab berdi. Lokkning fikricha, agar hokimiyat ushbu ishonchni oqlamasa, xalq uni almashtirish huquqiga ega, bu esa vakillik institutining hisobdorlik tamoyiliga poydevor yaratdi. Sharl Lui Monteskьyo [4] esa hokimiyatlar bo‘linishi nazariyasi orqali qonunchilik, ijro va sud hokimiyatlari o‘rtasidagi muvozanatni asoslab, vakillik organlarining mustaqil va nazorat qiluvchi maqomini ilmiy jihatdan mustahkamladi. Mazkur g‘oya zamonaviy parlamentarizm va mahalliy o‘zini-o‘zi boshqarish tizimlarining konseptual negiziga aylandi.

Keyingi davr ijtimoiy-falsafiy tadqiqotlarida vakillik hokimiyati masalasi legitimlik nazariyasi doirasida ham keng yoritilgan. Legitimlik — hokimiyatning xalq tomonidan tan olinishi va unga ishonch bildirilishi jarayoni sifatida, vakillik institutlarining faoliyat yuritishi uchun zaruriy shart hisoblanadi. Shuningdek, demokratiya nazariyasi doirasida «ishtirokchi demokratiya» konsepsiyasi alohida ahamiyatga ega. Bu konsepsiyaga koʻra, fuqarolar faqat saylovlarda ishtirok etib qolmasdan, balki doimiy ravishda qaror qabul qilish jarayonlarida qatnashishi kerak. Ushbu yondashuv mahalliy darajadagi vakillik organlarining rolini alohida kuchaytiradi, chunki aynan shu darajada fuqarolar bilan bevosita muloqot imkoniyati eng yuqori boʻladi.

Jan-Jak Russo [6] ijtimoiy shartnoma nazariyasini yanada rivojlantirib, «umumiy iroda» (volonté générale) tushunchasini ilgari surdi va xalq suvereniteti hokimiyatning yagona legitim manbai ekanligini asosladi. Russoning fikricha, vakillik hokimiyati samarali boʻlishi uchun u xalq irodasidan uzilib qolmasligi, aksincha uning uzluksiz ifodasi boʻlib qolishi lozim — bu gʻoya zamonaviy ishtirokchi demokratiya konsepsiyasining falsafiy ildizlaridan birini tashkil etadi. XX asrda Yurgen Xabermas [7] kommunikativ harakat nazariyasi orqali hokimiyatning legitimligini jamoat maydonidagi ochiq, erkin va rasional muloqot jarayoni bilan bogʻladi. Xabermas talqinida vakillik institutlari fuqarolar bilan doimiy dialog yuritish orqaligina oʻz legitimligini saqlab qola oladi, aks holda «legitimlik inqirozi» yuzaga kelishi mumkin. Ushbu gʻoya mazkur tadqiqotda mahalliy vakillik organlarining kommunikativ funksiyasini tahlil qilishda nazariy asos sifatida foydalanildi.

Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev ushbu masalaga doir oʻz nutqlarida quyidagilarni ta’kidlagan: “Xalq hokimiyatchiligi haqidagi konstitutsiyaviy tamoyilning asl mohiyatini barchamiz chuqur anglab yetishimiz zarur. Buning uchun turli darajadagi ijro hokimiyati organlarining xalq vakillari — parlament va mahalliy kengashlar oldida hisobot berish amaliyotini keng joriy qilish kerak. Parlament, vakillik va jamoatchilik nazorati mexanizmlarini yanada rivojlantirishimiz zarur. Har bir davlat xizmatchisi xalq oldida mas’ul ekanini hech qachon unutmasligi lozim” [5]. Mazkur fikr klassik vakillik nazariyalari bilan uzviy bogʻliq boʻlib, hisobdorlik va legitimlik tamoyillarining milliy boshqaruv amaliyotidagi davomiyligini koʻrsatadi.

Umumlashtirib aytganda, adabiyotlar tahlili shuni koʻrsatadiki, vakillik hokimiyati tushunchasi uch bosqichli evolyusion yoʻlni bosib oʻtgan: antik davrda — jamoat manfaatini ifodalovchi institut sifatida; yangi davrda — ijtimoiy shartnoma va hokimiyatlar boʻlinishi nazariyalari orqali huquqiy-falsafiy asoslangan institut sifatida; zamonaviy davrda esa — ishtirokchi demokratiya va raqamli boshqaruv kontekstida doimiy muloqot va hisobdorlikka asoslangan dinamik institut sifatida. Mazkur evolyusion yoʻl maqolaning keyingi boʻlimlarida tahlil qilinadigan metodologik va amaliy masalalarga nazariy asos yaratadi.

Zamonaviy ijtimoiy-falsafiy adabiyotlarda vakillik institutlarini tahlil qilishda «yangi institusionalizm» nazariyasi ham keng qoʻllaniladi. Ushbu nazariyaga koʻra, institutlar nafaqat rasmiy qoidalar majmui, balki jamiyatda shakllangan norasmiy me’yorlar, an’analar va ishonch munosabatlari bilan ham belgilanadi. Mazkur nuqtai nazardan, mahalliy vakillik hokimiyatining samaradorligi faqat qonunchilik bazasining takomillashuvi bilan emas, balki jamiyatda shakllangan siyosiy madaniyat, oʻzaro ishonch va fuqarolik mas’uliyati darajasi bilan ham chambarchas bogʻliq. Shu sababli, institusional islohotlar madaniy-ma’rifiy ishlar bilan uygʻunlikda olib borilishi tavsiya etiladi.

Shuni alohida ta’kidlash lozimki, mavjud adabiyotlarda vakillik hokimiyati koʻpincha konstitutsiyaviy huquq yoki siyosatshunoslik nuqtai nazaridan oʻrganilgan, ijtimoiy-falsafiy, xususan aksiologik tahlil esa nisbatan kam uchraydi. Mazkur maqola aynan ushbu boʻshliqni toʻldirishga, ya’ni vakillik hokimiyatini qadriyatlar va ijtimoiy madaniyat prizmasi orqali tadqiq etishga qaratilgan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Vakillik hokimiyati fenomeni va uning funksiyalarini muvaffaqiyatli tadqiq etish uchun faqat huquqiy yoki siyosiy yondashuvlar yetarli emas, balki kompleks va sistematik ijtimoiy-falsafiy metodologiya talab etiladi. Ushbu tadqiqotda dialektik, aksiologik, sinergetik va germenevtik yondashuvlarning integratsiyasidan foydalanildi. Mazkur metodologik plyuralizm tadqiqot ob’yektining — vakillik hokimiyatining — koʻp qirrali tabiatini, ya’ni uning bir vaqtning oʻzida ham huquqiy, ham ijtimoiy, ham aksiologik, ham kommunikativ hodisa ekanligini inobatga olgan holda tanlandi.

Dialektik yondashuv vakillik hokimiyatini statik hodisa emas, balki ob’yektiv va sub’yektiv omillar ta’sirida doimiy rivojlanuvchi, ichki ziddiyatlar orqali takomillashuvchi jarayon sifatida koʻrib chiqish imkonini berdi. Bu yondashuv asosida markazlashgan va nomarkazlashgan boshqaruv modellari oʻrtasidagi ziddiyatlar, shuningdek an’anaviy va raqamli muloqot shakllari oʻrtasidagi oʻzaro ta’sir tahlil qilindi.

Aksiologik yondashuv vakillik hokimiyatini inson qadri, adolat va tenglik kabi fundamental qadriyatlar prizmasi orqali baholashga imkon berdi. Ushbu yondashuv doirasida vakillik institutlarining samaradorligi nafaqat miqdoriy koʻrsatkichlar (masalan, qabul qilingan qarorlar soni), balki sifatiy mezonlar — fuqarolar ishonchi, ijtimoiy adolat darajasi, inson manfaatlarining himoyalanganligi — asosida baholandi.

Sinergetik yondashuv vakillik hokimiyatini oʻz-oʻzini tashkillashtiruvchi va rivojlantiruvchi murakkab ijtimoiy tizim sifatida tahlil qilish imkonini berdi. Bu nuqtai nazardan, mahalliy vakillik organlarining transformatsiyasi chiziqli emas,

balki turli ijtimoiy, iqtisodiy va texnologik omillarning o‘zaro ta’siri natijasida yuzaga keladigan noaniq (nomuvozanat) jarayon sifatida baholandi.

Germenevtik yondashuv esa me’yoriy-huquqiy hujjatlar, rasmiy nutqlar va statistik ma’lumotlarni izohlash va ularning ijtimoiy-falsafiy mazmunini ochib berishda qo‘llanildi. Tadqiqot jarayonida qiyosiy tahlil, mazmuniy tahlil (kontent-tahlil) va tizimli tahlil usullaridan foydalanildi. Ma’lumotlar manbai sifatida falsafiy-nazariy adabiyotlar, me’yoriy-huquqiy hujjatlar (O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, tegishli qonunlar), Prezident Sh.M.Mirziyoyevning rasmiy nutqlari hamda mahalliy vakillik organlari faoliyatiga oid rasmiy statistik ma’lumotlar qo‘llanildi.

Tadqiqotning cheklovlari haqida ham aytib o‘tish lozim: mazkur maqola asosan falsafiy-nazariy tahlilga asoslangan bo‘lib, keng ko‘lamli sosiologik so‘rovnoma ma’lumotlarini o‘z ichiga olmaydi. Shu bois, tadqiqot natijalari umumnazariy xulosalar darajasida shakllantirilgan bo‘lib, ularni empirik jihatdan tasdiqlash kelgusi tadqiqotlarning vazifasi hisoblanadi. Shunga qaramay, qo‘llanilgan germenevtik va qiyosiy tahlil usullari mavjud nazariy va me’yoriy manbalar asosida ishonchli xulosalar chiqarish imkonini berdi.

NATIJALAR VA ULARNING TAHLILI

O‘zbekistonda mahalliy vakillik hokimiyatini transformatsiya qilishning ijtimoiy-falsafiy zaruriyati milliy va global jarayonlar kontekstida chuqur tahlil qilinadi. Davlat va jamiyat hayotini modernizatsiya qilish sharoitida eskirgan markazlashgan boshqaruv modelidan samarali va nomarkazlashgan boshqaruv tizimiga o‘tish ob’yektiv zaruriyatga aylandi. Ijtimoiy transformatsiyaning falsafiy mohiyati shundaki, u mahalliy Kengashlarni rahbariyat buyrug‘ini ijro etuvchi organ emas, balki aholining haqiqiy manfaatlarini himoya qiluvchi mustaqil vakillik institutiga aylantiradi. Mahalliy darajada vakillik hokimiyatining kuchaytirilishi jamiyatda ijtimoiy adolat, oshkoralik va fuqarolarning siyosiy-huquqiy faolligini oshirishga xizmat qiladi. Transformatsiya jarayonining ob’yektiv va sub’yektiv omillari, tizimdagi ijtimoiy ziddiyatlar va ularni bartaraf etishning falsafiy asoslari quyida batafsil ko‘rib chiqiladi. Bu esa Yangi O‘zbekistonning strategik taraqqiyot maqsadlariga to‘liq mos keladi.

Mazkur tadqiqot vakillik hokimiyati funksiyalarining falsafiy talqiniga bag‘ishlangan bo‘lib, unda mahalliy vakillik organlari bajaradigan ijtimoiy, siyosiy va ma’naviy vazifalar tasniflanadi. Vakillik hokimiyatining funksiyalari shunchaki qonunchilikda belgilangan vakolatlar to‘plami bo‘lmay, balki jamiyat va davlat munosabatlaridagi muvozanatni ta’minlovchi ijtimoiy mexanizmdir. Bunda kommunikativ, integrasion, nazorat va legitimlashtiruvchi funksiyalarning ijtimoiy-falsafiy mohiyati ochib beriladi. Mazkur to‘rt funksiya o‘zaro uzviy bog‘liq bo‘lib, ularning har biri vakillik institutining umumiy samaradorligiga ta’sir ko‘rsatadi (1-jadvalga qarang).

1-jadval. Vakillik hokimiyatining ijtimoiy-falsafiy funksiyalari

№	Funksiya	Mazmuni
1	Kommunikativ	Aholi bilan uzluksiz muloqot yuritish, fikr-mulohazalarni qaror qabul qilish jarayonida inobatga olish.
2	Integrasion	Jamiyatdagi turli ijtimoiy guruhlar manfaatlarini muvofiqlashtirish va yagona siyosiy-huquqiy maydonga birlashtirish.
3	Nazorat	Ijro hokimiyati faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshirish, suiste’molliklarning oldini olish.
4	Legitimlashtiruvchi	Hokimiyatning xalq tomonidan tan olinishi va unga nisbatan ishonch shakllanishini ta’minlash.

Funksiyalarning har birini alohida ko‘rib chiqadigan bo‘lsak, kommunikativ funksiya vakillik organlarining aholi bilan uzluksiz muloqot yuritish, ularning fikr-mulohazalarini qabul qilish va qaror qabul qilish jarayonida inobatga olish vazifasini anglatadi. Integrasion funksiya esa jamiyatdagi turli ijtimoiy guruhlar, etnik va ijtimoiy qatlamlar manfaatlarini muvofiqlashtirish va ularni yagona siyosiy-huquqiy maydonga birlashtirishga xizmat qiladi. Nazorat funksiyasi ijro hokimiyati organlarining faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshirish, korrupsiya va suiste’molchilikning oldini olishga qaratilgan. Legitimlashtiruvchi funksiya esa hokimiyatning xalq tomonidan tan olinishi va unga ishonch bildirilishini ta’minlaydigan eng muhim vazifa hisoblanadi. Mazkur to‘rt funksiyaning har biri alohida emas, balki bir-birini to‘ldiruvchi yaxlit tizim sifatida faoliyat yuritgandagina, vakillik hokimiyati o‘z mohiyatini to‘liq namoyon qila oladi.

1-jadvalda keltirilgan funksiyalarning amaliy ifodasini deputatlarning kundalik faoliyatida kuzatish mumkin. Deputatlar saylovchilar bilan uchrashuvlar o‘tkazib, ularning muammolarini o‘rganadilar va tegishli organlarga yetkazadilar. Mahalliy Kengashlarning ijtimoiy nazorat qilish funksiyasi hokimiyat suiste’molliklarining oldini oluvchi hamda ijtimoiy barqarorlikni saqlovchi vosita sifatida talqin etiladi. Shu o‘rinda, vakillik hokimiyatining transformatsiyasi

masalasiga ham alohida e'tibor qaratish zarur, chunki zamonaviy globallashuv sharoitida bu institut yangi chaqiriqlar va vazifalarga duch kelmoqda.

Axborot texnologiyalarining rivojlanishi, ijtimoiy tarmoqlarning keng tarqalishi fuqarolarning siyosiy faolligini oshirmoqda. Bu esa vakillik hokimiyatidan yanada ochiqlik va hisobdorlikni talab qiladi. Onlayn petisiyalar, elektron saylov tizimlari va raqamli platformalar orqali fuqarolar davlat boshqaruvida bevosita ishtirok eta boshladilar. O'zbekiston sharoitida mazkur transformatsiyaning zaruriyati bir nechta omillar bilan izohlanadi — bu omillar institusional, ijtimoiy, iqtisodiy va texnologik tavsifga ega bo'lib, 2-jadvalda umumlashtirilgan.

2-jadval. Mahalliy vakillik hokimiyatini transformatsiya qilish zaruriyatining omillari

№	Omil turi	Tavsifi
1	Institusional omillar	Markazlashgan va ijro hokimiyatiga qaram boshqaruv modelining zamonaviy talablarga javob bermay qolishi.
2	Ijtimoiy omillar	Fuqarolarning siyosiy-huquqiy ongi va ijtimoiy faolligining ortib borishi.
3	Iqtisodiy omillar	Mahalliy darajada resurslarni samarali taqsimlash va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni ta'minlash ehtiyoji.
4	Texnologik omillar	Raqamli platformalar, elektron xizmatlar va onlayn ishtirok vositalarining rivojlanishi.

2-jadvalda keltirilgan omillarning o'zaro ta'siri natijasida yuzaga keladigan transformatsiya jarayonining umumiy modeli 1-rasmda tasvirlangan. Ko'rinib turibdiki, institusional, ijtimoiy va texnologik omillar mahalliy vakillik hokimiyatining transformatsiya jarayoniga bevosita ta'sir ko'rsatadi, bu jarayon o'z navbatida faol fuqarolik, shaffof boshqaruv va ijtimoий adolatning qaror topishiga olib keladi.



1-rasm. Mahalliy vakillik hokimiyatini transformatsiya qilish modeli

Xalqaro tajribaga nazar tashlasak, mahalliy vakillik organlarining raqamli transformatsiyasi turli mamlakatlarda turlicha modellar orqali amalga oshirilmoqda. Xususan, Estoniya tajribasida elektron hukumat tizimi orqali fuqarolar mahalliy byudjet taqsimotida bevosita ishtirok etish imkoniga ega bo'lgan, bu esa fuqarolar ishonchini sezilarli darajada oshirgan. Finlyandiya va Skandinaviya davlatlarida qo'llanilayotgan «ishtirokchi byudjetlashtirish» (participatory budgeting) amaliyoti esa aholining mahalliy darajadagi qarorlar qabul qilish jarayoniga bevosita jalb etilishining samarali modelini namoyish etadi. Mazkur tajribalar shuni ko'rsatadiki, vakillik hokimiyatining transformatsiyasi universal sxema bo'yicha emas, balki har bir mamlakatning milliy-madaniy xususiyatlarini hisobga olgan holda amalga oshirilishi lozim. O'zbekiston sharoitida bu borada mahalla institutining an'anaviy roli, oshkoralik va jamoatchilik nazorati mexanizmlarining milliy xususiyatlari alohida ahamiyat kasb etadi.

Mahalliy vakillik organlari faoliyatining samaradorligini baholash uchun ilmiy jihatdan asoslangan mezonlar tizimini ishlab chiqish zarur. Mazkur tadqiqot doirasida ijtimoiy-falsafiy tahlil asosida quyidagi baholash mezonlari taklif etiladi: deputatlarning saylovchilar bilan muloqot chastotasi va sifati; qabul qilingan qarorlarning amaliyotga tatbiq etilish

darajasi; aholining mahalliy Kengash faoliyatidan qoniqish darajasi; oshkoralik va axborot ochiqligi ko‘rsatkichlari; raqamli xizmatlardan foydalanish ko‘lami. Ushbu mezonlar 3-jadvalda umumlashtirilgan.

3-jadval. Mahalliy vakillik organlari faoliyatini baholash mezonlari

№	Mezon	Tavsifi
1	Muloqot chastotasi va sifati	Deputatlarning saylovchilar bilan uchrashuvlari soni va ularning natijadorligi.
2	Qarorlarning tatbiq etilishi	Qabul qilingan qarorlarning amaliyotga to‘liq joriy etilish darajasi.
3	Aholi qoniqishi	Fuqarolarning mahalliy Kengash faoliyatidan qoniqish darajasi (so‘rovnoma asosida).
4	Oshkoralik	Byudjet va qarorlar to‘g‘risidagi axborotning ochiqligi hamda foydalanuvchanligi.
5	Raqamli qamrov	Elektron xizmatlar va onlayn platformalardan foydalanuvchilar ulushi.

Mazkur jarayonning ilmiy-nazariy asoslari bir nechta fundamental konsepsiyalarga tayanadi. Jumladan, ijtimoiy shartnoma nazariyasiga ko‘ra, davlat hokimiyati xalq irodasiga asoslanishi kerak. Bu esa vakillik institutlarining rivojlanishini taqozo etadi. Mahalliy vakillik organlari esa ushbu irodaning eng quyi, ya’ni fuqaroga eng yaqin darajadagi ifodasi hisoblanadi. Shuningdek, demokratiya nazariyasi doirasida «ishtirokchi demokratiya» konsepsiyasi alohida ahamiyatga ega. Bu konsepsiyaga ko‘ra, fuqarolar faqat saylovlarda ishtirok etib qolmasdan, balki doimiy ravishda qaror qabul qilish jarayonlarida qatnashishi kerak. O‘zbekistonda mahalliy kengashlar faoliyatini kuchaytirish orqali aynan shu maqsadga erishish ko‘zda tutilmoqda.

Mazkur jarayonni chuqurroq anglash uchun, mahalliy vakillik hokimiyati transformatsiyasining ijtimoiy-falsafiy zaruriyatini faqat institusional o‘zgarishlar bilan cheklab qo‘ymasdan, balki uning ong, qadriyatlar va ijtimoiy munosabatlar tizimidagi o‘zgarishlar bilan uzviy bog‘liqligini ham ko‘rib chiqish lozim. Chunki har qanday institusional islohot, agar u jamiyat a’zolarining dunyoqarashi va siyosiy madaniyatida aks etmasa, samarali natija bermasligi mumkin. Shu nuqtai nazardan, O‘zbekistonda mahalliy vakillik hokimiyatini transformatsiya qilish jarayoni, avvalo, fuqarolarning siyosiy ongi va faolligini oshirish bilan bog‘liq. Ilgari ko‘p hollarda aholi davlat boshqaruvida passiv ishtirok etgan bo‘lsa, bugungi kunda fuqarolar o‘z manfaatlarini himoya qilishda faol pozisiyani egallamoqda. Bu esa mahalliy vakillik organlaridan faqat rasmiy funksiyalarni bajarishni emas, balki haqiqiy muloqot maydoniga aylanishni talab etadi.

Transformatsiya jarayonida institusional xotira va vorisiylik masalasiga ham e’tibor qaratish lozim. Ya’ni, yangi islohotlar amalga oshirilayotganda, avvalgi tajribalar va erishilgan natijalar inobatga olinishi kerak. Bu esa xatolarni takrorlamaslik va samarali yo‘lni tanlash imkonini beradi. Amaliy jihatdan qaraganda, mahalliy vakillik organlarining faoliyatini baholash mezonlarini ishlab chiqish ham muhim vazifa hisoblanadi. Deputatlarning faolligi, qabul qilingan qarorlarning samaradorligi, aholi qoniqish darajasi kabi ko‘rsatkichlar asosida tahlil olib borish mumkin. Bu esa boshqaruv sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Vakillik hokimiyati fenomeni jamiyat rivojining muayyan bosqichida yuzaga keladigan, davlat va fuqaro o‘rtasidagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi muhim ijtimoiy-ontologik hodisadir. Uning fundamental metodologik asosi insonning o‘z suveren huquqlarini jamoaviy manfaatlar yo‘lida muayyan vakillik tuzilmalariga ishonib topshirishi (delegat qilishi) tamoyiliga tayanadi. Mahalliy darajada vakillik hokimiyati fuqarolarning davlat boshqaruvidagi bevosita va bilvosita ishtirokini muvofiqlashtiruvchi markaziy bo‘g‘in bo‘lib, u hokimiyat legitimligining birlamchi va asosiy manbai hisoblanadi. Bu esa vakillik fenomenini faqat yuridik nuqtai nazardan emas, balki aholining ongli ishtirokini ta’minlovchi ijtimoiy-falsafiy hodisa sifatida qabul qilishni talab etadi.

Mahalliy vakillik hokimiyatining nazariy-metodologik negizlarini tadqiq etish shuni ko‘rsatadiki, klassik falsafiy konsepsiyalar, xususan, ijtimoiy shartnoma va xalq suvereniteti nazariyalari bugungi kunda ham o‘z dolzarbligini yo‘qotgani yo‘q. Fuqarolar va mahalliy vakillik organlari o‘rtasidagi munosabatlar aslida o‘zaro mas’uliyat va majburiyatlarga asoslangan ijtimoiy shartnomaning mahalliy darajadagi ko‘rinishidir. Ijtimoiy shartnoma mexanizmining mahalliy darajada to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilishi fuqarolarning hokimiyatga bo‘lgan ishonchini orttiradi va byurokratik aynishni oldini oluvchi eng muhim falsafiy-huquqiy kafolatga aylanadi.

Shu bilan birga, transformatsiya jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan xavf va to‘siqlarni ham e’tibordan chetda qoldirmaslik lozim. Birinchi xavf — byurokratik inersiya va ma’muriy qarshilik bo‘lib, u eskirgan boshqaruv uslublariga o‘rganib qolgan mansabdor shaxslarning yangi, ochiq va hisobdor modelga o‘tishga bo‘lgan ichki qarshiligida namoyon

bo‘ladi. Ikkinchi xavf — raqamli tafovut (digital divide) muammosi, ya’ni aholining turli qatlamlari, ayniqsa qishloq joylarida yashovchi va yoshi katta fuqarolar o‘rtasida raqamli platformalardan foydalanish imkoniyatlarining notekis taqsimlanishidir. Agar vakillik hokimiyatining raqamli transformatsiyasi faqat texnologik jihatdan ko‘rib chiqilib, ijtimoiy-madaniy omillar inobatga olinmasa, bu yangi turdagi ijtimoiy cheklanishni — «raqamli notenglikni» — yuzaga keltirishi mumkin. Uchinchi xavf — mintaqaviy tafovutlar bo‘lib, yirik shaharlar bilan chekka tumanlar o‘rtasida infratuzilma va kadrlar salohiyati borasidagi farq transformatsiya jarayonining bir tekis bormasligiga olib kelishi mumkin. Ushbu xavflarni bartaraf etish uchun differensiallashgan, har bir hududning o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga oluvchi yondashuv zarur.

Vakillik hokimiyatining ijtimoiy-falsafiy transformatsiyasi doirasida yoshlar va ayollarning siyosiy ishtiroki masalasi alohida ahamiyat kasb etadi. Jamiyatning turli ijtimoiy-demografik guruhlari manfaatlarini teng darajada ifoda etish vakillik institutining legitimligini mustahkamlovchi muhim omildir. Agar mahalliy Kengashlar tarkibida yoshlar va ayollarning ishtiroki cheklangan bo‘lsa, bu vakillik tamoyilining to‘liq amalga oshmasligidan dalolat beradi. Shu bois, nomzodlarni tanlash va tayyorlash jarayonlarida gender va yosh mutanosibligini ta’minlash, shuningdek yoshlar parlamenti va maslahat kengashlari kabi qo‘shimcha ishtirok mexanizmlarini rivojlantirish vakillik hokimiyatining insonparvarlik mazmunini chuqurlashtirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalarini nazariy adabiyotlar bilan qiyoslaganda, bir qator mos keluvchi jihatlarni kuzatish mumkin. Xabermasning kommunikativ legitimlik konsepsiyasi mazkur tadqiqotda aniqlangan kommunikativ funksiyaning markaziy ahamiyatini tasdiqlaydi — fuqarolar bilan doimiy va ochiq muloqot yurita olmagan vakillik organi o‘z legitimligini asta-sekin yo‘qota boradi. Shu bilan birga, Russoning «umumiy iroda» konsepsiyasi bilan taqqoslaganda, tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy sharoitda «umumiy iroda»ni aniqlashning yagona to‘g‘ri yo‘li mavjud emas — bu jarayon doimiy ravishda sosiologik monitoring, jamoatchilik eshituvlari va raqamli platformalar orqali qayta-qayta aniqlashtirilishi lozim bo‘lgan dinamik hodisadir. Mazkur xulosa klassik ijtimoiy shartnoma nazariyasini zamonaviy institusional amaliyot bilan boyitadi va vakillik hokimiyati nazariyasiga methodologik hissa qo‘shadi.

Ushbu konseptual model, aslida, vakillik hokimiyatining klassik nazariy negizlari bilan zamonaviy boshqaruv amaliyoti o‘rtasidagi ko‘prik vazifasini o‘taydi. U bir tomondan Aristotel, Lokk, Monteskьyo va Russoning falsafiy merosiga tayansa, ikkinchi tomondan O‘zbekistonning o‘ziga xos ijtimoiy-madaniy va institusional sharoitlarini hisobga oladi. Aynan shu uyg‘unlik — universal falsafiy negiz va milliy kontekstning birlashuvi — mazkur tadqiqotning metodologik o‘ziga xosligini belgilaydi hamda uning natijalarini boshqa mintaqaviy tadqiqotlar uchun ham qo‘llaniladigan nazariy asos sifatida ko‘rib chiqish imkonini beradi.

XULOSALAR

O‘tkazilgan tadqiqot yakunida quyidagi xulosalarga kelish mumkin. Birinchidan, vakillik hokimiyati fenomeni faqat huquqiy-institusional hodisa emas, balki antik davr falsafasidan boshlab shakllanib kelgan, ijtimoiy shartnoma, legitimlik va ishtirokchi demokratiya nazariyalari bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan kompleks ijtimoiy-falsafiy kategoriyadir.

Ikkinchidan, vakillik hokimiyatining kommunikativ, integrasion, nazorat va legitimlashtiruvchi funksiyalari o‘zaro uyg‘unlikda amalga oshirilgandagina, mazkur institut jamiyat va davlat o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlovchi samarali mexanizmga aylanadi. Ushbu funksiyalarni faqat rasmiy-huquqiy emas, balki aksiologik prizma orqali qayta anglash vakillik organlarining ijtimoiy mas’uliyatini oshiradi.

Uchinchidan, O‘zbekistonda mahalliy vakillik hokimiyatini transformatsiya qilish jarayoni institusional, ijtimoiy va texnologik omillarning o‘zaro ta’siri natijasida yuzaga kelgan ob’yektiv zaruriyatdir. Bu jarayon muvaffaqiyatli amalga oshishi uchun nafaqat qonunchilik va tashkiliy o‘zgarishlar, balki fuqarolarning siyosiy ongi, madaniyati va faolligini oshirish ham zarur shart hisoblanadi.

To‘rtinchidan, dialektik, aksiologik, sinergetik va germenevtik yondashuvlarning integratsiyasiga asoslangan metodologiya vakillik hokimiyati transformatsiyasining murakkab va ko‘p qirrali tabiatini ochib berishda samarali natija beradi hamda kelgusi tadqiqotlar uchun metodologik asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Amaliy ahamiyati nuqtai nazaridan, tadqiqot natijalari mahalliy vakillik organlari faoliyatini baholash mezonlarini ishlab chiqishda, deputatlarning vakolatlari va mas’uliyatini aniqlashtirishda, shuningdek raqamli boshqaruv vositalarini joriy etish strategiyasini takomillashtirishda qo‘llanilishi mumkin. Kelgusi tadqiqotlarda mazkur masalani sosiologik so‘rovlar va empirik ma’lumotlar asosida chuqurlashtirish, shuningdek xorijiy davlatlarning mahalliy boshqaruv tajribasini qiyosiy tahlil qilish istiqbolli yo‘nalish bo‘lishi mumkin.

Shuningdek, tadqiqot davomida aniqlangan xavf va to‘siqlar — byurokratik inersiya, raqamli tafovut va mintaqaviy nomutanosiblik — transformatsiya strategiyasini ishlab chiqishda alohida e’tiborga olinishi lozim bo‘lgan omillar sifatida baholandi. Yoshlar va ayollarning vakillik organlaridagi ishtirokini kengaytirish esa institutning ijtimoiy vakillik tamoyilini to‘laqonli amalga oshirishning zaruriy sharti hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Aristotel. Davlat. – Toshkent: “Yangi asr avlodi”, 2010.

2. Yakovlev A.A. Zaveщaniye Djona Lokka, priverjensa mira, filosofa i anglichanina. – M.: Izd-vo Instituta Gaydara, 2013. – 432 s.

3. Locke John. An Essay Concerning Human Understanding. – London, 1690.

4. Monteskьyo Sh.L. Tanlangan asarlar: Qonunlar ruhi haqida. – M.: Goslitizdat, 1955.

5. Mirziyoyev Sh.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-tom. – Toshkent: “O‘zbekiston” NMIU, 2018. – B.34.

6. Russo J.J. Ob obщyestvennom dogovore. – M.: Terra-Kanon-Press, 2000.

7. Habermas J. Legitimation Crisis. – Boston: Beacon Press, 1975.